

LIBRIS

We know
books

Institut für die Wissenschaften vom Mensch
Institute for Human Sciences

ERSTE
Stiftung

Translation made possible with the support of the Paul Celan Translation Program, sponsored by the Institute for Human Sciences, Vienna, and ERSTE Foundation, Vienna.

ELLEN MEIKSINS WOOD

Libertate și proprietate

O istorie socială a gândirii politice occidentale
de la Renaștere la Iluminism

Traducere și note de
Veronica Lazăr

cu totul această chestionare, extrăgând sfera politică din ierarhiile și formele de coerciție economică, care au rămas astfel neatînse. El a facilitat nu doar o diviziune rigidă a muncii între niște „științe” discontinue și autonome unele de altele, lucru reflectat atât în economia politică clasică, cât și în filosofia politică liberală, dar și o imagine despre lume în care formele „economice” de putere și coerciție nu sunt deloc recunoscute ca putere și coerciție. În domeniul politicii, apare uneori poate necesitatea de-a limita excesele puterii sau de-a avea grijă ca libertățile democratice să fie conservate; însă principiile politice ale libertății și controlul asupra puterii nu aparțin „economiei”. De fapt, o economie liberă e una în care li se lasă cale liberă imperativelor economice. Esența „economiei” capitaliste e că o foarte largă gamă de activități omenești, supuse în alte epoci și alte contexte diverselor reglementări statale sau comunale, au fost transferate domeniului economic. Iar în acest domeniu, aflat într-o expansiune permanentă, oamenii sunt conduși nu doar prin ierarhiile de la locul de muncă, ci și în virtutea constrângerilor pieței, a necesităților mereu vii ale maximizării profitului și acumulării permanente de capital, care nu sunt niciunele supuse libertății democratice sau necesității de-a răspunde în fața cetățenilor pentru modul lor de operare și rezultatele lor.

Cuprins

Mulțumiri	vii
1. Tranziii	1
Europa modernă timpurie?	4
Care stat „modern”?	12
Gândire politică modernă?	25
O istorie socială a gândirii politice	39
2. Orașul-stat renașcentist	49
Orașele-stat ale Renașterii	50
„Umanismul civic” și Machiavelli	56
Principiile	66
Comentariile	71
3. Reforma	83
Rădăcinile Reformei	84
Martín Luther	87
Doctrina supunerii în fața autorităților seculare	94
Supunerea devine rezistență	103
Jean Calvin	109
Protestantism și nașterea capitalismului?	118
4. Imperiul Spaniol	125
Stat sau imperiu?	126
Școala de la Salamanca	131
Francisco Suárez	152
5. Republica Olandeză	161
Republica Olandeză	162
O cultură a conflictelor civile	172
Hugo Grotius	176
Baruch Spinoza	194

6. Absolutismul francez	217
Un sistem de extorcare și delapidare?	218
De la <i>Cahiers</i> la constituționalism	226
Jean Bodin	238
Economia politică	245
Cultura absolutismului	249
Montesquieu	256
Comerțul	275
Jean-Jacques Rousseau	280
Redefinirea „voinei generale”	302
7. Revoluția Engleză	311
Epoca Tudorilor	312
Coroana, Parlamentul și mulțimea	324
Idei politice în Războiul Civil Englez	330
Levelerii și Dezbaterile de la Putney	341
Thomas Hobbes	355
Elementele dreptului și <i>De cive</i>	360
<i>Leviathanul</i>	368
John Locke	379
Cele Două tratate despre cărmuire	385
Teoria lui Locke despre proprietate	396
Ameliorarea	407
Paradigma lockeană în Anglia secolului al XVIII-lea	414
8. Iluminism sau capitalism?	431
Modernitatea și „paradigma burgheză”	433
Burghez, dar nu capitalist	440
Progresul și Republica Literelor	448
Ideologia capitalismului	455
Capitalism și democrație	464

Colecția

ANGELUS NOVUS

AU APĂRUT:

- Jacob Taubes – *Escatologia occidentală*
- Alain Badiou – *Sfântul Pavel. Întemeierea universalismului*
- Giorgio Agamben – *Timpul care rămâne. Un comentariu al Epistolei către romani*
- Jacob Taubes – *Teologia după revoluția copernicană*
- Karl Löwith – *Istorie și mântuire. Implicațiile teologice ale filosofiei istoriei*
- Giorgio Agamben – *Profanări*
- Paul Veyne – *Când lumea noastră a devenit creștină (312–324)*
- Hans Blumenberg – *Lizibilitatea lumii*
- Giorgio Agamben – *Sacramentul limbajului. Arheologia jurământului (Homo sacer II, 3)*
- Michael Walzer – *Exod și revoluție*
- Jacob Taubes – *Teologia politică a lui Pavel*
- Antonio Negri – *Munca lui Iov.*
- Faimosul text biblic ca parabolă a muncii umane*
- Jan Assmann – *Monoteismul și limbajul violenței*
- Emanuele Coccia – *Viata sensibilă*
- Alexandre Kojève – *Noțiunea de Autoritate*
- Antonio Negri – *Constituția timpului. Prolegomene. Orologii ale capitalului și eliberare comunistă*
- Jonathan Israel – *O revoluție a minții. Iluminismul radical și originile intelectuale ale democrației moderne*
- Reinhart Koselleck – *Critică și criză.*
- Un studiu despre patogeneza lumii burgheze*
- Karl Löwith – *De la Hegel la Nietzsche. Ruptura revoluționară în gândirea secolului al nouăsprezecelea*
- Hans Blumenberg – *Completitudinea stelelor*
- Michael Walzer – *Revoluția sfinților.*
- Un studiu despre originea politicii radicale*
- Giorgio Agamben – *Mijloace fără scop. Note despre politică*
- Quentin Meillassoux – *După finitudine.*
- Eseu asupra necesității contingenței*

Tranziții

DECLINUL FEUDALISMULUI și ascensiunea capitalismului, de la originile sale agrare și până la primele faze ale industrializării; rupturile religioase produse de Reformă; evoluția statului național; dezvoltarea colonialismului modern; diversele jaloane culturale, de la Renaștere la epoca Luminilor; filosofia modernă și o revoluție științifică, avându-și rădăcinile în empirismul lui Francis Bacon și în raționalismul lui René Descartes – toate aceste dezvoltări istorice cruciale, punctate nu doar de războaie între state, ci și de revolte populare, de rebeliuni și răscoale de toate felurile, până la războaie civile, toate au fost asociate cu așa-numita perioadă modernă timpurie.

N-ar trebui atunci să ne surprindă că și canonul gândirii politice occidentale e populat într-o măsură disproporționată de gânditori din „modernitatea timpurie”. Deși istoricii pot fi uneori în dezacord în ce privește includerea unui nume sau a altuia, această perioadă are parte din belșug de figuri impozante – de la Machiavelli sau Hobbes la Locke și Rousseau –, al căror statut canonic e la fel de inatacabil ca și cel al lui Platon sau Aristotel. Și totuși, toate jaloanele care marchează epoca, precum și numele care li se dau în mod convențional – Renaștere, Reformă, Iluminism, ca să nu mai vorbim de „feudalism” sau de „aparitia capitalismului” – provoacă în mod regulat controverse printre istorici. Și, de altfel, același lucru se întâmplă și cu însăși denumirea de „modernitate

timpurie”. Ea pare a fi o etichetă descriptivă destul de inocentă, deși imprecisă, care trimite la niște limite cronologice vagi, la un interval prins undeva între Evul Mediu și modernitatea ajunsă la maturitate. Vom folosi aici eticheta în acest sens mai mult sau mai puțin neutru, de dragul simplității și în lipsa altui termen mai bun. Însă aici nu e în joc doar cronologia. Orice date ne-am stabilit drept reper – să zicem începând aproximativ cu anul 1500 (sau să fie 1492?) și până, să spunem, la 1800, ori poate 1789 sau chiar 1776 –, modernul timpuriu implică o idee despre modern ca diferit de antic, de medieval sau măcar de „premodern”, o idee despre modernitate care ridică ea însăși diverse alte întrebări.

S-a consumat multă energie intelectuală pentru a lămuri ideea de „modernitate” și vom avea ocazia, în cele ce urmează, să ne confruntăm cu câteva dintre problemele pe care le ridică ea. Deocamdată, e de ajuns să spunem că, în ciuda dezacordurilor în privința a ce constituie exact „modernul” și dacă e ceva bun, rău sau neutru moral, există în cultura „occidentală” o concepție tenace și adânc înrădăcinată în privința căreia cad de acord școli de gândire ce nu se află altminteri prea frecvent în aceeași barcă. Chiar și acolo unde se distinge cu hotărâre între diversele istorii naționale, rămâne în picioare o narațiune unică și atotcuprinzătoare despre istoria europeană și apariția modernității, o narațiune definită de discontinuități și totodată de procese de tranziție, de treceri de la o epocă la alta, epoci marcate de niște transformări fundamentale.

Conform acestei narațiuni, epoca modernă, prin orice altceva s-ar mai caracteriza, e un compozit de trăsături economice, politice și culturale sau, mai exact, o împletire între capitalism (sau ceea ce economiștilor politici clasici le place să numească „societatea comerțului”), o autoritate politică juridic-rațională (poate, dar nu obligatoriu, cu o preferință pentru forma ei democratică liberală) și progres tehnic – sau „raționalizare”, care poate să ia cele mai diverse forme, fiindcă se poate manifesta în piețe, state, secularism și gândire științifică. Accentele pe diversele cauze prime pot varia de la un caz la altul, iar factorii modernității, fie ei economici, culturali sau sociali, se pot afla în diverse raporturi de echilibru reciproc. Pot exista dezbateri aprinse despre procesele de trans-

formare care au produs epoca modernă. Tranziția crucială poate fi definită ca o trecere de la feudalism la capitalism, ca o ascensiune a burgheziei, ca un marș triumfător al libertății, o ruptură ce distruge tradiția și multe altele. Însă e greu de găsit o concepție despre modern în care cultura cercetării „raționale”, progresele tehnologice, economia de piață și un stat „rațional” să nu fie, într-un fel sau altul, într-un sens pozitiv sau negativ, împletite într-o legătură indisolubilă.¹

În ultimii ani, granița dintre modernul timpuriu și modern a fost trasată mai apăsător în anumite versiuni ale acestei istorii, în care modernul timpuriu tinde să fie contopit cu „medievalul târziu”. Mai ales printre istoricii gândirii politice, unii contestă existența unei perioade moderne timpurii, susținând că nu ar fi existat nicio ruptură semnificativă între gânditorii medievali și cei desemnați drept moderni timpurii. Conform acestei narațiuni, ideile politice au rămas uimitor de similare de-a lungul întregii perioade de transformări care au dus în final la sfârșitul „Evlui Mediu”. Însă chiar și în acest caz, conceptul de modernitate, precum și narațiunea convențională asociată cu el s-au dovedit remarcabil de longevive.

Există, desigur, unii care resping însăși ideea de modernitate. Ea trezește sentimente de disconfort din pricina asocierii ei cu diverse reprezentări ale progresului, care fie au un iz teleologic, fie, după ororile petrecute în secolul al XX-lea, par de un gust discutabil. Alții se opun „marilor narațiuni” de orice fel și preferă să respingă istoria de tip *longue durée* în favoarea atenției acordate localului, particularului și contingentului. Cum „modernitatea” presupune o tranziție istorică foarte amplă de la antic la modern, cu explicații fie și implicite despre cum a dus cel dintâi la cel din urmă, acest refuz al unei perspective de lungă durată face dificilă susținerea ideii de modern.

¹ Problema poate fi complicată de dezbaterile de la sfârșitul secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea despre fenomenul cultural descris ca „modernism”. Însă indiferent ce anume se desemnează prin „modernism” (sau chiar prin „postmodernism”), fie că e tratat ca o intensificare, fie, dimpotrivă, ca o repudiere a „modernului” și a formelor sale culturale, acest concept mult disputat lasă practic neatinsă reprezentarea standard despre modernitate.

Și totuși, în ciuda acestor controverse, noțiunea de modernitate e rareori contestată de pe o poziție care, chestionând sistematic paradigma convențională, continuă să adopte totuși o perspectivă mai largă asupra istoriei. Cele mai influente „mari narațiuni” – de la concepțiile iluministe despre progres la interpretările marxiste sau whig ale istoriei ori la sociologia istorică weberiană, cu toate variantele lor moșteniri – au tins să lase în mare parte intact portretul-agregat convențional despre ce anume înseamnă modernul, oricât de divergente le-ar fi fost altfel judecățile despre modernitate. Provocările la adresa expunerii standard despre modernitate au venit cel mai adesea din partea diverselor tipuri de istorie discontinuă sau fragmentară, versiuni „postmoderniste” sau „revizioniste” care nu mai angajau perspective ample și nici prea multe explicații în termeni de cauzalitate istorică sau chiar de proces istoric – însă chiar și atunci, încăpățânatul concept de modern a tins să se întoarcă pe ușa din dos.

EUROPA MODERNĂ TIMPURIE?

ȘI ATUNCI, ce înseamnă să vorbești despre gândirea politică modernă timpurie? Dezvoltarea statului „modern”, cu modul în care s-a delimitat și fortificat el pe plan politic, economic și cultural ca unitate națională, e cu siguranță o trăsătură centrală a perioadei moderne timpurii; și, într-un fel sau altul, acest proces a afectat toate formele de organizare politică ajunse în sfera sa de influență. Însă canonul gândirii politice occidentale, care e subiectul acestei cărți, a mai fost în acea perioadă modelat și de alte forme politice, dintre cele mai variate, precum orașele-stat italiene, multitudinea amețitoare de jurisdicții germane sau republicile comerciale olandeze – ca să nu mai vorbim de Sfântul Imperiu Roman, care reprezenta simultan o revenire conștientă la Antichitatea imperială și o aspirație, în ultimă instanță eșuată, de constituire într-un stat național, aflându-se astfel într-o tensiune permanentă cu toți ceilalți pretendenți la suveranitate, fie ei seculari ori ecleziastici. Conceptul de modern timpuriu acoperă nu

doar manifestările timpurii ale statului modern sau ale economiei moderne, ci și anumite evoluții culturale și intelectuale ce-și trag rădăcinile din niște forme sociale și politice foarte diferite și deloc evident moderne, ca orașele-stat italiene, unde a ajuns la apogeu Renașterea, sau Electoratul de Saxonia, acolo unde, cel puțin conform uzanței istorice, Martin Luther ar fi declanșat Reforma.

Aceste cazuri diferă nu doar în ce privește forma politică, ci și prin modurile specifice ale interacțiunilor dintre puterea publică, proprietatea privată și clasele producătoare; iar aceste diferențe aveau să dea naștere unor tradiții distincte ale discursului politic. Aceasta s-a întâmplat chiar și în cazul orașelor-stat și al principatelor reunite în diverse momente sub dominația, oricât de precară, a Sfântului Imperiu Roman: germanii și spaniolii, italienii și olandezii. În orice caz, italienii și germanii, spaniolii și olandezii și, de altfel, englezii și francezii împărtășeau cu toții o moștenire culturală comună; iar perioada noastră începe într-un moment caracterizat de o unitate culturală specială, vizibilă în latina ce una savanții Europei Occidentale, în întregul dispozitiv al teologiei creștine, în recent redescoperiții clasici greci ai filosofiei politice, în „republica literelor” a umanismului european. Și totuși, acest vocabular intelectual comun nu face decât să scoată și mai mult în evidență izbitoarea varietate a tradițiilor naționale. Limbajele pe care le-a moștenit teoria politică occidentală s-au dovedit remarcabil de flexibile în modul în care s-au adaptat la diferitele circumstanțe contextuale; și, cum fiecare formă istorică specifică a dat naștere unor problematici aparte, aceleași tradiții discursive au fost mobilizate nu doar pentru a da răspunsuri diferite, ci și pentru a pune întrebări diferite.²

² Fără a expedia, desigur, diferențele naționale și recunoscând, fără îndoială, varietatea discursurilor naționale, volumul *The Cambridge History of Political Thought 1450-1700*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, adoptă ceea ce numește „o abordare mai lămuritoare a subiectului în ansamblu”, alegând, altfel spus, un mod de organizare a materialului mai curând tematic decât național. Justificarea se bazează mai ales pe constatarea că nu doar supraviețuirea lui *res publica christiana*, ci și umanista „republică a literelor” a produs o comunitate intelectuală ce a depășit granițele naționale (p. 5). În

Există oare, în ciuda tuturor acestor divergențe, vreun sens în care putem vorbi de „Europa modernă timpurie” sau, mai exact, are sens să concepem Europa Occidentală drept o entitate diferită net de alte regiuni, altfel spus, ca având, în perioada de care ne ocupăm în această carte, experiența unui tipar de dezvoltare istorică ce o distinge de altele? În cele ce urmează, se va pune mult accentul pe particularitățile căilor naționale de dezvoltare, dar să începem prin a examina mai întâi temeliile lor comune.

În primul volum al acestei istorii sociale a gândirii politice³, s-a argumentat că teoria politică occidentală, cu toate versiunile ei, a fost modelată de o tensiune specifică între două surse de putere, statul și proprietatea privată. Toate „marile” civilizații s-au suprapus, desigur, cu niște state, iar unele au cunoscut sisteme elaborate de proprietate privată; însă dezvoltările petrecute în ceea ce avea să devină Europa Occidentală, cu rădăcini în Antichitatea greco-romană și mai ales în Imperiul Roman de Apus, au conferit proprietății, ca *locus* distinct al puterii, un grad neobișnuit de autonomie față de stat.

Să luăm, de exemplu, diferențele dintre Imperiul Roman și statul imperial chinez timpuriu. În China, statul devenit foarte puternic și-a fundamentat mai departe puterea înfrângând marile familii aristocratice și împiedicându-le să-și însușească teritoriile nou-cucerite, care aveau să fie administrate de oficiali ai statului centralizat.⁴ În același timp, țărani au trecut și ei sub controlul direct al sta-

ciuda calităților sale, această abordare eșuează totuși în a da seama de niște diferențe semnificative în modul în care a fost formulat și aplicat acest discurs european comun ca reacție la diversele probleme generate de tiparele distincte de dezvoltare politică și economică din diferite state europene.

³ Este vorba de volumul lui Ellen Meiksins Wood, *Citizens to Lords: A Social History of Western Political Thought from Antiquity to the Late Middle Age*, London: Verso, 2008 [Ellen Meiksins Wood, *De la cetățeni la seniori: O istorie socială a gândirii politice occidentale din Antichitate până în Evul Mediu târziu*, traducere de Maria-Magdalena Anghelescu, prefață de Veronica Lazăr, Cluj: Tact, 2018]. (N. tr.)

⁴ Vezi Jacques Gernet, *A History of Chinese Civilization*, trad. J. R. Foster și Charles Hartman, ediția a II-a, Cambridge: Cambridge University Press, 1996 [Jacques Gernet, *Lumea chineză*, 2 vol., traducere de Șerban Stati și Romulus Ioan Budura, București: Meridiane, 1985], cap. 3-5.

tului, care a păstrat proprietatea țărănească drept sursă de venituri și de serviciu militar, asigurându-se totodată că proprietățile funciare rămân fragmentate. Roma, în schimb, a reușit să-și extindă imperiul în lipsa unui stat puternic, fiind condusă de persoane care nu erau politicieni profesioniști și devenind o oligarhie de aristocrați funciari într-un mic oraș-stat cu o guvernare minimală. Deși țărani făceau parte din comunitatea civică, ei au rămas pe o poziție subordonată claselor proprietare; și, pe măsură ce imperiul se extindea, mulți țărani au fost deposedați cu ajutorul soldaților-țărani recrutați din alte părți și aduși în regiuni aflate departe de casă. Pământul a ajuns să se concentreze tot mai mult în mâinile aristocrației și o parte considerabilă din el era muncit – cel puțin în zona italică – de sclavi. Atunci când republicii i-a luat locul un stat imperial înzestrat cu o structură administrativă proprie, aristocrația funciară a continuat să acumuleze proprietăți enorme; și, dacă în China marile averi proveneau de obicei din deținerea de funcții în statul centralizat, în Imperiul Roman pământul a rămas unica sursă constantă și sigură de bogăție. Chiar și în perioada sa de apogeu, statul imperial era, în comparație cu China, „subguvernat”, adică administrat prin intermediul unei rețele vaste de aristocrații locale.

Imperiul Roman reprezintă primul exemplu cunoscut al unui stat imperial puternic îmbinat cu o proprietate privată puternică. Acest parteneriat foarte solid, deși uneori inconfortabil, transpune din conceptele romane de *imperium* și *dominium*. Atunci când se aplică proprietății private, conceptul roman de *dominium* articulează cu o neobișnuită claritate ideea posesiunii private, exclusive și individuale, cu toate puterile pe care le implică ea, în vreme ce *imperium* definește un drept de comandă ce revenea anumitor magistrați civili și, de la un punct încolo, împăratului însuși. Deși distincția între proprietate privată și jurisdicție publică nu va fi mereu atât de clară în istoria gândirii politice și juridice occidentale, romanii au produs cu siguranță o inovație reală distingând, atât în teorie, cât și în practică, între puterea publică a statului și puterea privată a proprietății. Spre deosebire de situația din China, unde exista o relație directă între stat și țărani a căror muncă și-o apropria statul, în cazul Romei relația fundamentală dintre

apropriatori și producători nu era totodată una între conducători și supuși, ci între moșieri și cei care munceau, indiferent de statutul lor de sclavi sau de țărani exploatați ca arendași ori muncitori agricoli. Când imperiul s-a destrămat, ce a rămas a fost această relație fundamentală, ce avea să supraviețuiască vreme de secole ca bază a ordinii sociale.

Existența a doi poli de putere, statul și proprietatea privată puternică, împreună cu un tip de dominație imperială dependentă de niște clase proprietare bine inserate în structura autogovernării locale, a creat niște tendințe spre fragmentarea puterii suverane chiar și în Imperiul Roman. În cele din urmă, au predominat aceste tendințe spre fragmentare, dând naștere unei rețele de dependențe personale ce-i lega unii de alții pe țărani și pe moșieri. Când imperiul s-a dezintegrat, după o serie de încercări de recentralizare întreprinse de monarhia merovingiană, de Imperiul Carolingian și de statele care le-au urmat, autonomia claselor aristocrate funciare a sfârșit prin a se afirma în ceea ce ar putea fi numit privatizarea autorității publice, „parcelarea suveranității” de tip feudal⁵, cu transferarea funcțiilor publice către seniori locali și către diverse alte puteri independente. Această putere publică transferată era în același timp o putere de apropiere, puterea de-a comanda asupra muncii claselor producătoare, de a-și apropria roadele ei sub formă de rente în bani sau sub formă de produse, mai ales de la țăranii rămași în posesia pământurilor lor, dar care munceau în virtutea unor forme de supunere politică sau juridică față de niște seniori. În lipsa unui termen mai bun, putem aplica mult disputatul concept de feudalism sau de „societate feudală” acestei parcelări specific occidentale a suveranității, care a investit proprietatea privată cu putere publică în moduri foarte particulare din punct de vedere istoric. Pentru scopurile noastre, perioada „medievală” se distinge, în linii mari, prin dominația acestei configurații specifice și prin declinul ei.⁶

⁵ Expresia „parcelarea suveranității” apare în Perry Anderson, *Passages from Antiquity to Feudalism*, London: Verso, 1974, p. 148.

⁶ Pentru o examinare a mult discutatului concept de feudalism, vezi Ellen Meiksins Wood, *Citizens to Lords [De la cetățeni la seniori]*, cap. 4.

Această parcelare feudală a existat în diverse forme și diverse grade. Monarhiile feudale erau mai puternice în anumite regiuni decât în altele; iar anumite părți ale Europei se aflau și ele într-o măsură sau alta sub dominația unor autorități superioare, a Sfântului Imperiu Roman sau a papalității. Însă parcelarea politică afecta chiar și entități politice europene care nu se încadrau în sistemul feudal propriu-zis. Italia, de exemplu, a fost numită „veriga slabă” a feudalismului european, fiindcă, mai ales în Nord, dominant era patriciatul urban, spre deosebire de situația din alte părți, unde domina clasa marilor seniori moșieri. Și totuși, nu doar că orașele-stat ale Italiei de Nord își aveau propria guvernare fragmentată – ceea ce am putea numi un fel de feudalism urban –, dar marile centre ale comerțului, ca Florența sau Veneția, erau, în mare parte, ceea ce erau tocmai fiindcă îndeplineau o funcție vitală în circuitele comerciale ale ordinii feudale fragmentate.

Oriunde am trage linia pentru a delimita „medievalul” de „modernul timpuriu”, putem identifica, pe la sfârșitul secolului al XV-lea, o nouă configurație a puterii politice, cu noi raporturi între proprietate și stat, diferite de cele ale suveranității feudale parcelate. Desigur, seniorii și instituțiile corporative autonome au continuat să joace un rol important; însă monarhiile centralizatoare – mai ales cele din Anglia, Franța și din Peninsula Iberică – ajungeau acum tot mai mult în prim-plan, impunând o nouă dinamică politică chiar și altor forme politice, ca orașele-stat italiene sau principatele germane. Cu toate că Nordul Italiei, de pildă, fusese câmpul de luptă al rivalităților dintre Sfântul Imperiu Roman și papalitate, provocările la adresa autonomiei orașelor-stat veneau tot mai mult de la ambițiile teritoriale ale statelor monarhice, ca Franța și Spania.

S-au formulat diverse explicații cu privire la declinul feudalismului. Unii istorici au susținut că, așa cum apariția feudalismului fusese marcată – sau chiar cauzată – de o contracție a comerțului, expansiunea comercială și dezvoltarea economiei bănești ar fi provocat, inevitabil, sfârșitul feudalismului; alții însă au argumentat convingător că schimburile și banii aparținuseră în bună măsură de ordinea feudală și că nu-i erau prin ele însele inamice. S-a făcut

mare caz și de prăbușirea demografică provocată de Marea Ciumă, pandemia care a afectat Europa Occidentală în anii 1340; și s-a argumentat că relația dintre seniori și țărani s-a transformat fundamental, fiindcă declinul drastic al populației le-a oferit țăranilor un avantaj considerabil în negocierea cu seniorii, care aveau acum o mai mare nevoie de mână de lucru. Țăranii, susțin unii istorici, ar mai fi avut probabil încă un avantaj în negociere, o cale alternativă oferită de dezvoltarea centrelor urbane, pe măsură ce se extindea comerțul. Astfel, revoltele populare de diverse tipuri ar fi fost provocate de încercările seniorilor de-a reimpune și a intensifica dependența țăranilor; și, cu toate că revoltele din Occident au fost reprimite cu succes, ordinea feudală practic a sucombat.

Dezvoltarea statului național modern poate fi atribuită nevoilor aristocrației funciare de-a se sprijini pe o putere centrală mai solidă care să poată menține ordinea împotriva amenințărilor de revoltă sau – și probabil totodată – mai poate fi atribuită nevoilor monarhiilor feudale, ce ar fi început să sufere o presiune mai mare de a-și consolida poziția, pe măsură ce veniturile provenite de la țăranii deveneau mai nesigure, iar competiția cu seniorii pentru accesul la munca țăranilor se intensifica și ea. Presiunile au devenit și mai mari atunci când rivalitățile între aristocrați au izbucnit în războaie între statele care aspirau să se configureze teritorial, așa cum s-a petrecut cel mai dramatic în Războiul de 100 de Ani, care a început ca o luptă dinastică pentru monarhia franceză și a continuat ca o bătălie pentru limitele teritoriale ale statelor francez și englez. Imboldul de a consolida statele teritoriale guvernate centralizat a fost sporit și mai mult de provocările comerciale și geopolitice pe care le aducea un Imperiu Otoman în plină expansiune, cu incursiunile sale adânci în teritoriul european și cu dominația sa asupra rutelor comerciale de pe axa est-vest.

Cu toate acestea, oricât de importanți ar fi fost acești factori, unii sau chiar toți, povestea trebuie să fie ceva mai mult de atât. Expansiune comercială, ciumă și schimbări demografice, răscoale țărănești și conflicte dinastice aveau loc în diverse părți ale Europei; și putem chiar accepta, ca un principiu foarte general, că toate au jucat un rol în declinul feudalismului. Însă, dincolo de varia-

tea de „feudalism”, a existat și o mare varietate de rezultate; iar ordinea feudală n-a făcut loc unei singure „tranziții”. Iobăgiei, de pildă, i s-a pus capăt în Europa de Vest, în vreme ce Europa de Est a asistat la ceea ce a primit numele de „a doua iobăgie”. Chiar și în Europa de Vest, care e principalul nostru obiect de interes aici, raporturile între seniori și țăranii s-au dovedit a fi foarte diferite în Anglia față de, să zicem, Franța; iar acestor diferențe le corespundeau căi divergente de formare a statului. În Anglia, unde monarhia se dezvoltase în cooperare cu o aristocrație neobișnuit de unificată, seniorii au căpătat controlul asupra celor mai bune pământuri, inclusiv asupra proprietăților lăsate neocupate în urma colapsului demografic. În Franța, statul monarhic, care a consolidat dominația unei familii aristocratice asupra rivalelor sale, a contribuit la garantarea păstrării de către țăranii a majorității pământurilor, ca sursă vitală pentru veniturile provenite din taxe ale statului centralizat.

În aceste contexte diferite, și expansiunea comercială a avut efecte divergente. Toate statele importante din Europa Occidentală, ca să nu mai pomenim de foarte dezvoltatele economii din Asia și din imperiul arab musulman, erau foarte implicate în relații de schimb, atât pe plan intern, cât și internațional; însă o „societate a comerțului” specific *capitalistă* a apărut „spontan” numai în Anglia și a generat o dinamică istorică diferită de toate celelalte, chiar și de cele ale celor mai comercializate societăți.⁷ Capitalismul, așa cum a apărut el în Anglia, nu era pur și simplu ceva mai mult din același lucru, mai multe raporturi de schimb și rețele comerciale mai extinse. „Apariția capitalismului” nu poate fi explicată ca un simplu proces cantitativ, „comercializarea” atingând un fel de prag critic. De fapt, Anglia era departe de-a fi puterea comercială dominantă în Europa atunci când dezvoltarea sa eco-

⁷ Vezi cele două contribuții ale lui Robert Brenner din *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, ed. T. H. Aston și C. H. E. Philpin, Cambridge: Cambridge University Press, 1985. Vezi și Ellen Meiksins Wood, *The Origin of Capitalism: A Longer View*, London: Verso, 2002 [Ellen Meiksins Wood, *Originea capitalismului: O perspectivă mai largă*, traducere și prefață de Veronica Lazăr: Cluj, Tact, 2015].

nomică a început să ia o turnură aparte, dând naștere unui fenomen diferit de modurile tradiționale de comerț, de vechile forme de-a obține profit pe baza înstrăinării unor bunuri sau a „cumpăraturii ieftin și vândutului scump”. Capitalismul englez, care s-a născut la țară, a produs un nou tip de societate, cu o economie condusă în mod singular de constrângeri de-a produce competitiv, de-a spori productivitatea muncii, de a maximiza profitul și de a acumula permanent capital. Atunci când alte economii europene s-au dezvoltat mai târziu într-o direcție capitalistă, ele reacționau în bună măsură la presiunile comerciale exercitate de capitalismul englez.

CARE STAT „MODERN”?

ÎN CAPITOLELE următoare vom examina câteva tipare de dezvoltare foarte specifice din Europa Occidentală și modul în care au influențat ele „tradițiile discursive” naționale; însă deocamdată, și pentru a ilustra istoria contextuală pe care o propunem în această carte, ne vom concentra asupra unei evoluții cuprinzătoare ce a avut efecte asupra tuturor acestor traiectorii: dezvoltarea statului „modern”, mai ales în Anglia și Franța.

În cartea sa *Fundamentele gândirii politice moderne*, Quentin Skinner ne spune că, în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XIII-lea și sfârșitul secolului al XVI-lea, „s-au configurat treptat principalele elemente ale unui concept modern recognoscibil al statului”. Și continuă să-și detalieze definiția statului modern în termeni proveniți, după cum o declară el însuși, de la Max Weber:

Mutația decisivă a fost de la ideea despre un conducător care își „conserva statul” – unde acest lucru însemna practic că-și confirma propria poziție – la ideea că există o ordine juridică și constituțională separată, cea a statului, pe care conducătorul are datoria de-a o conserva. Una dintre consecințele acestei transformări a fost aceea că puterea statului, nu cea a conducătorului, a ajuns să fie privită drept fundamentul guvernării. Iar acel lucru a permis, mai departe, ca statul să poată fi conceptualizat

în termeni specific moderni – ca unică sursă a legii și unică forță legitimă de pe propriul teritoriu și ca unicul obiect care poate cere supunere din partea cetățenilor săi.⁸

Elementele acestui stat modern, explică Skinner, erau deja vizibile în secolul al XVI-lea, cel puțin în Anglia și Franța. Tranziția spre un discurs modern despre stat, sugerează el, „pare să fi fost realizată pentru prima oară în Franța”. Iar aceasta nu doar pentru că acolo erau împlinite precondițiile intelectuale – moștenite de la umanismul italian –, ci pentru că „precondițiile materiale” erau mult mai dezvoltate în Franța: „o autoritate centrală relativ unificată, un aparat de control birocratic tot mai articular și niște granițe naționale clar delimitate”.⁹ „Următoarea țară în care s-a petrecut aceeași mutație conceptuală fundamentală”, continuă Skinner, „pare să fi fost Anglia”, unde, prin anii 1530, „s-au întrunit o serie similară de precondiții deopotrivă materiale și intelectuale pentru această dezvoltare: un mod tot mai birocratizat de guvernare centralizată, precum și un interes crescând în rândurile umaniștilor englezi pentru chestiunile «politice» și de drept public”.¹⁰

Acest mod de-a formula problema maschează numeroase diferențe considerabile între cele două cazuri, diferențe care se referă atât la natura fiecăruia dintre cele două state, cât și la formele de „discurs” generate de ele. În plus, aceste diferențe mai aruncă o umbră de îndoială și în privința altor înțelegeri standard despre „modernitate”, în special despre legăturile dintre economia capitalistă – sau „societatea comerțului” – și statul „rațional”. În capitolele ce urmează, vom examina cu mai multă atenție diversele tradiții de discurs politic izvorâte din modelele divergente ale dezvoltării istorice; însă, pentru a exemplifica puțin „istoria socială” de care ne vom ocupa aici, iată aici o schiță preliminară generală a diferențelor dintre Anglia și Franța.

⁸ Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought*, vol. 1: *The Renaissance*, Cambridge: Cambridge University Press, 1978, pp. ix-x.

⁹ Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought*, vol. 2: *The Age of Reformation*, Cambridge: Cambridge University Press, 1978, p. 354.

¹⁰ *Ibid.*, p. 356.